

SALWA KATARZYNA¹, KULIK AGNIESZKA²
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
ORCID ID: 0000-0002-1643-4159

POCZUCIE GODNOŚCI OSOBISTEJ A STRUKTURA WARTOŚCI POLSKICH STUDENTEK

A SENSE OF DIGNITY AND STRUCTURE OF VALUES OF POLISH FEMALE STUDENTS

Abstract

The issue of dignity seems to be returning in the scientific reflection in the context of cultural and civilization changes. In recent decades they relate to a large extent the role and tasks of the modern woman. The problem of this work concentrate on the question about the relationship between the sense of personal dignity and the preferences of young women's values/goals.

197 students aged 19-24 were examined and the following tools were used: the Self-esteem of Self-Dignity (KPWG), Portrait Questionnaire Values (PVQ-R3) and a questionnaire. The results allow to conclude that people with a high sense of dignity prefer the values associated with the development, while women with low sense of personal dignity - values associated with the adjustment.

Keywords: dignity, values, women

Abstrakt

Zagadnienie poczucia własnej godności zdaje się powracać w refleksji naukowej w kontekście szybkich przemian cywilizacyjnych i kulturowych. Na przestrzeni ostatnich dziesięcioleci w znacznym stopniu dotyczyły one roli i zadań współczesnej kobiety. Problem niniejszej pracy sprowadza się do pytania o związek poczucia godności osobistej i preferencji wartości/celów młodych kobiet.

Przebadano 197 studentek lubelskich uczelni, w wieku od 19 do 24 lat, i wykorzystano do tego następujące narzędzia: Kwestionariusz Poczucia Własnej Godności (KPWG), Portretowy Kwestionariusz Wartości (PVQ-R3) oraz ankieta. Uzyskane wyniki pozwalają stwierdzić, że osoby z wysokim poczuciem godności preferują wartości związane z rozwojem, natomiast kobiety z niskim poczuciem godności osobistej – wartości związane z dostosowaniem.

Słowa kluczowe: godność, wartości, kobieta

¹ Katarzyna Salwa, mgr, psycholog, konsultant/specjalista do spraw doradztwa personalnego w firmie HAYS Poland (Wrocław); certyfikowany coach. Zainteresowania zawodowe: zasoby ludzkie, zarządzanie projektem, rekrutacja; e-mail: k.b.salwa@gmail.com.

² Agnieszka Kulik, dr hab. psycholog, pedagog, kierownik Katedry Psychoterapii i Psychologii Zdrowia KUL. Zainteresowania naukowe: psychosomatyka, psychologia zdrowia, radzenie sobie ze stresem; e-mail: akulik@kul.pl.

WPROWADZENIE

Zmiany polityczne, społeczne i gospodarcze które nastąpiły na przełomie XX i XXI wieku stawiają społeczeństwa w obliczu wielu możliwości, ale również zagrożeń. Zmiany te w mniejszym stopniu odnoszą się do biologicznych potrzeb organizmu, silnie oddziałują natomiast na potrzeby psychiczne i społeczne osób (Błoński 2017, 12), bowiem stymulują przemiany kulturowe. Najbardziej widoczne są w mentalności, która współcześnie głosi racjonalizm, indywidualizm, komercjalizm, technologizację i hedonizm oraz pozwala na godzenie przeciwstawnych wartości (Sikora i Górnik-Durose 2013, 19-36). Proces adaptacji osoby do zmieniającej się kultury czy podlegania jej wpływom zależy od struktury wartości, którymi jest ona skłonna się kierować (Kluz 2007, 10). Oddziaływanie tych przemian na preferencje wartości najbardziej widoczne jest u ludzi młodych (Brzozowski 2007, 75).

Zjawiska takie jak rozwarstwienie społeczne, segregacja, wykluczenia ograniczają możliwość godnego życia (Sęk i Kaczmarek 2009, 7). Pomijanie godności człowieka w życiu społecznym utrudnia rozwiązywanie konfliktów, jest przyczyną zaburzeń funkcjonowania społecznego, zwłaszcza wzajemnego zaufania i poszanowania. Z drugiej strony istnieje niebezpieczeństwo absolutyzowania pewnych wymiarów godności, prowadzące do egocentryzmu indywidualnego lub grupowego (Pazgan 2004, 111). Józef Koziński (1977, 49-54) zwraca także uwagę na pozory godności, do których zalicza trzy style życia: jeden – preferujący przede wszystkim autentyczne przeżycie i emocjonalną przygodę, drugi – życie przeszłością („neurotyczna ucieczka w przeszłość”, Koziński 1977, 53) i trzeci – bierne oczekiwanie na przyszłe zdarzenia („czekanie na złote góry w przyszłości”, Koziński 1977, 53). Wspólnym mianownikiem tych postaw jest brak zaangażowania w trudny rozwój i współtworzenia rzeczywistości.

Artykuł prezentuje wyniki badań nad związkami poczucia godności osobistej i wartości u młodych kobiet³. Koncentracja analiz na funkcjonowaniu kobiet wynika z przesłanki o roli stereotypów płciowych dla kształtowania się hierarchii wartości (Brzezińska 2002, 19) oraz analizy komunikatów medialnych godzących w poczucie godności kobiety (Izydorczyk i Rybnicka-Klimczyk 2009, 21).

1. CHARAKTERYSTYKA POJĘCIA „POCZUCIE GODNOŚCI OSOBISTEJ”

Od starożytności kwestia godności człowieka frapuje badaczy i filozofów. Koziński (1977, 11) zaliczył poczucie godności człowieka do istotnych problemów moralnych współczesnych czasów.

Pojęcie godności jest terminem nieostrym, posiadającym wiele znaczeń. W przedstawionej przez Andrzeja Bronka (2010, 85) typologii godności wyodręb-

³ Artykuł jest częścią większego projektu badawczego „Determinanty poczucia godności osobistej u młodych kobiet”, realizowanego w Katedrze Psychoterapii i Psychologii Zdrowia KUL. Badania zostały sfinansowane ze środków własnych.

nione zostały: godność osobowa (przynależna człowiekowi jako osobie), osobowościowa (związana z postępowaniem moralnym), sytuacyjna (związaną z okolicznościami życia) i osobista (dobre imię). Do najważniejszych cech ludzkiej godności należą: (1) celowość, która mówi o tym, iż człowiek nie jest środkiem do celu, a celem samym w sobie; (2) powszechność, co oznacza, że przysługuje ona każdemu człowiekowi, a podważanie jej z jakiegokolwiek powodu podważa jednocześnie samo człowieczeństwo istoty ludzkiej; (3) wolność rozumiana jako samodzielne decydowanie o sobie i swoim losie, z uwzględnieniem praw innych osób i porządku publicznego; (4) integralność, zarówno duchowa jak i cielesna; (5) nietykalność, która wyznacza człowiekowi odpowiednie miejsce w środowisku; (6) absolutność, która stwierdza, że każdy byt człowieczy ma w sobie godność; w tym ujęciu to właśnie absolutność jest najważniejszym z przymiotów, który skupia w sobie wszystkie pozostałe wymienione cechy (Drożdż 2006, 25-32). Przedstawiona teoretyczna charakterystyka godności znajduje odzwierciedlenie w badaniach empirycznych. W odpowiedzi na pytanie, czym jest godność, studenci wskazali, że oznacza ona: szacunek, podmiotowość, podstawowe prawo człowieka, wolność, immanentną wartość człowieka, równość, dostęp do dóbr, prywatność, aktywność, wierność sobie, bycie członkiem godnego społeczeństwa oraz że jest dana z woli Boga (Sęk i Kaczmarek 2009, 13).

Z psychologicznego punktu widzenia godność związana jest „z pewnym stanem psychicznym podmiotu, przeżywającym (lub nie) własną godność” (Bronk 2010, 86). Godność przejawia się zwykle w sytuacjach zagrożenia i pełni funkcję obronną, ponieważ daje poczucie własnej tożsamości, prestiż, samoakceptację, budzi szacunek i jest podstawą honoru (Mazurek 2001, 57-69).

Według Stanisławy Steuden i Konrada Janowskiego (2011, 9) godność człowieka ma dwoisty charakter. Odnosi się ona do godności osobowej i osobowościowej. Ta pierwsza jest właściwa każdemu człowiekowi, należy mu się z samego faktu bycia człowiekiem. Jest niestopniowalna, niezbywalna, nie sposób jej utracić, dotyczy praw przysługujących każdej osobie, jest bezwarunkowa, istotna dla każdego człowieka ze względu na przysługujące mu fundamentalne prawa: „do życia, do równego traktowania, do autonomii i szacunku, do indywidualnych wyborów, do równego zaspokojenia podstawowych potrzeb, do wolności” (Steuden i Janowski 2011, 10).

Godność osobowościowa (osobista) jest natomiast zależna od podjętego przez daną osobę trudu (tego, co w życiu dokonała) i wiąże się z rozwojem osobowości etycznej. Rozumiana jest ona jako wynik osobistej postawy danego człowieka, jego czynów, zasług lub poglądów. Można ją zyskiwać, ale również tracić. Odznacza się pochodnym charakterem, a rozwija się podobnie jak cechy ludzkiej osobowości. Nie przysługuje odgórnie każdemu człowiekowi, ale tym, którzy są konsekwentni w postępowaniu zgodnie z przyjętym systemem wartości, są wierni samym sobie, wykazują się solidarnością i poświęceniem w sposobie postępowania oraz prezentują twórczą postawę wobec rzeczywistości (Kozielecki 1977, 21-48). Inni dodają jeszcze kryterium pracy nad sobą i poczucie wolności (Gajda 2000, 55-76).

Psychologia mówi o poczuciu własnej godności, iż jest to poczucie o charakterze personalnym i jest jednym z podstawowych warunków umożliwiających pełny rozwój osobowości oraz zachowanie zdrowia psychicznego. Zenomena Płużek (2007, 298) uważa, że jest to subiektywne poczucie tego, że jako osoba zasługuje się na szacunek, a jednocześnie poczucie, że inni ludzie z otoczenia rzeczywiście traktują osobę jako kogoś wartościowego i na ów szacunek zasługującego. Według niej do psychologicznych źródeł poczucia godności człowieka można zaliczyć:

1) szacunek do siebie samego związany z posiadanym i uznawanym przez siebie systemem wartości oraz postępowaniem zgodnym z tym systemem. Chodzi tu o takie wartości naczelne jak: dobro, prawda, miłość itp.,

2) zaufanie do siebie, do swoich możliwości, co umożliwi podejmowanie trudnych i odpowiedzialnych zadań,

3) wysoki poziom samoakceptacji charakteryzujący się znajomością swoich dodatnich cech oraz swoich słabych stron; dobra samoakceptacja zakłada samozadowolenie czy radość z posiadanych cech dodatnich oraz uznania słabości, lecz bez poczucia klęski i bez kompleksów,

4) posiadanie życiowej misji, czyli zadania, które w jakiś sposób przerasta możliwości człowieka, gdyby chciał zrealizować je samotnie i czyni go zależnym od drugiej osoby, a wspólna realizacja może pogłębić poczucie godności (Płużek 2007, 298-299).

Poczucie własnej godności ma charakter interpersonalny, ponieważ kształtuje się w relacji z innymi (Brudek i Steuden 2017b, 89). Uwidacznia się w działaniu związanym z samorealizacją (Jankowska 2011, 205). „Poczucie własnej godności jest wyrazem siły osobowości i zdolności do przekraczania ograniczeń, ale jest także umacniane poprzez podejmowanie nowych, trudnych i odpowiedzialnych zadań rozwojowych” (Steuden 2006, 22). Z poczucia godności własnej wynikają decyzje i działania wyrażające najgłębsze pragnienia, dążenia i cele.

2. PROBLEMATYKA WARTOŚCI

Wartości są w literaturze rozumiane jako zainteresowanie/nastawienie lub przekonanie. Rozumienie wartości jako zainteresowania/nastawienie jest charakterystyczne np. dla Gordona Allporta. Autor ten rozpatruje je w kontekście typów osobowości odpowiadających głównym wartościom takim jak: prawda, utilitaryzm, piękno, miłość, władza, wiara, którym przypisuje się funkcję intraindywidualnej spójności (Allport 1988, 57) i interindywidualnego różnicowania (Allport 1988, 65). Związek między wartościami a cechami osobowości wynika z motywacyjnej funkcji wartości do utrzymania poczucia własnej wartości. „Dążenie do określenia siebie jako osoby wartościowej modyfikuje bowiem przypisywaną swoim cechom ważność w ten sposób, aby największe znaczenie miały te cechy pozytywne, którymi człowiek charakteryzuje się w wysokim stopniu i które jest w stanie skutecznie prezentować” (Czerniawska i Dolata 2005, 124).

Traktowanie wartości jako przekonań jest natomiast charakterystyczne dla Maxa Schellera, Milтона Rokeacha i Shaloma H. Schwartza. Wartości to „trwałe przekonanie, że określony sposób postępowania lub ostateczny stan egzystencji jest osobiście lub społecznie preferowany w stosunku do alternatywnego sposobu postępowania lub ostatecznego stanu egzystencji” (Jaworowska, Matczak i Bitner 2011, 7). Tworzą one względnie trwałą i uporządkowaną hierarchię, a ich liczba jest skończona. Rokeach (1971, 453) wyróżnił wartości ostateczne (osobiste i etyczno-społeczne), które odwołują się do najważniejszych celów ludzkich, i wartości instrumentalne (moralne i kompetencyjne), które odnoszą się do sposobów postępowania służących osiągnięciu celów ostatecznych. Schellerowska typologia wartości wyrasta z teorii obiektywnej hierarchii wartości. Scheller odnosi wartości do trzech rodzajów bytów: psychicznego, idealnego i materialnego. Wyróżnia cztery podstawowe grupy wartości: hedonistyczne, witalne, duchowe (w tym: moralne, estetyczne i prawda) oraz święte (Scheller 1975, 161-168). Im dana jednostka jest dojrzała, bardziej wykształcona, starsza, mocniej doświadczona społecznie, tym bardziej jej hierarchia wartości będzie zbliżać się do hierarchii idealnej opisanej przez Schellera (Brzozowski 2007, 298).

Aktualnie najbardziej popularną koncepcją wartości na gruncie psychologii jest ujęcie Schwartza. Pomysł powstał w wyniku namysłu badacza nad wynikami empirycznymi, które uzyskał, stosując Skalę Wartości Rokeacha (Cieciuch, 2013b, 38). W tym zamyśle wartości definiowane są jako poznawcza reprezentacja nadrzędnego, motywacyjnego i pożądanego celu (Cieciuch 2010, 26) a ich cechy formalne są następujące: wartości są pojęciami i przekonaniami, które dotyczą pożądanego celu, opisujących ostateczne stany rzeczy lub zachowania, przekraczają konkretne sytuacje, kierują selekcją i oceną zachowań i zdarzeń, mają określoną strukturę (Brzozowski 2002, 28-29; Schwartz 1994, 21). Schwartz (1994, 21) wymienia również trzy rodzaje uniwersalnych wyzwań, przed którymi staje każdy człowiek, a których wartości stanowią poznawczą reprezentację. Są to: (1) biologiczne potrzeby organizmu, które musi zaspokajać; (2) konieczność zharmonizowania codziennych interakcji społecznych oraz (3) wymagania stawiane jednostkom przez grupy i instytucje społeczne, od których zależy przetrwanie i pomyślność nie tylko grupy, ale i samej jednostki. Na tej podstawie proponuje typologię wartości (Schwartz 1994, 22) składającą się – po różnych modyfikacjach – z 19 ogólnych typów tworzących – według zasady treściwego podobieństwa-niepodobieństwa i zasady zgodności-przeciwieństwa interesów – model kołowy czterech wartości wyższego rzędu (przekraczanie siebie, zachowawczość, umacnianie siebie, otwartość na zmiany), które można zredukować do dwóch (wartości skoncentrowane na innych vs skoncentrowane na sobie, wartości wzrostu vs wartości ochrony siebie) (Cieciuch 2013b, 23-27).

Mimo że system wartości Schellera i model Schwartza powstały w różny sposób (teoria vs empiria) i różnie definiują wartości, to wartości schellerowskie korespondują z kołowym modelem Schwartza: hedonizm z umacnianiem siebie, wartości prawdy z otwarciem na zmiany, wartości moralne z przekraczaniem siebie,

wartości święte z zachowawczością (Cieciuch 2011, 209-210). Piotr Brzozowski (2005, 12), na podstawie analizy międzynarodowych i krajowych wyników badań z wykorzystaniem typologii Schellera i Rokeacha, uważa, że istnieje dwupoziomowa hierarchia wartości: wartości wyższe i wartości niższe. Steuden (2006, 18) temu zróżnicowaniu przypisuje istotną rolę motywacyjną w rozwoju.

3. CELE I HIPOTEZY

Kształtowanie się poczucia godności jest procesem, który zachodzi w trakcie całego życia i na każdym jego etapie wymaga reinterpretacji. Najlepszą drogą do budowania poczucia własnej godności jest według Płużek (2007, 303-304) poznawanie samego siebie przez rozwój, zmiany, dorastanie, nieustanne poszerzanie wiedzy. Istotne są także czynniki zewnętrzne: prestiż społeczny i spełnienie, które niosą za sobą określone role życiowe, powodzenie życiowe. Doświadczenie poczucia godności osobistej wiąże się z w/w czynnikami, o ile pozostają one w zgodzie z wewnętrznym systemem wartości i priorytetami życiowymi osoby.

System wartości ma wpływ na podejmowane decyzje, w tym także na przeżywanie siebie (Błoński 2017, 12; Komorowska-Pudło 2014, 89). Badanie Polaków przeprowadzone w 2015 roku pokazuje, że najczęściej wybieranymi wartościami są: zdrowie, udane małżeństwo, dzieci, praca, najmniejsze znaczenie mają: wolność, silny charakter, wykształcenie, życzliwość, szacunek otoczenia (Czapiński i Panek 2015, 23). Dla kobiet istotną wartością jest także wiara (Czapiński i Panek 2015, 282-290). System wartości Polaków nie zmienił się od 2002 r.: istnieje dominacja wartości wspólnych nad indywidualnymi, najbardziej liczy się bezpieczeństwo, uniwersalizm i życzliwość⁴, a najmniej – władza, stymulacja i hedonizm (Błoński 2017, 12). Z drugiej strony wiadomo, że preferencja wartości zmienia się w wyniku doświadczeń życiowych, w tym związanych z rozwojem (Cieciuch 2013a, 125-136). Czas studiów to okres podejmowania nowych ról życiowych, mierzenia się z trudnościami. Rozwój młodego człowieka w tym okresie wymaga od niego dużo aktywności i wyznaczania celów. Badania skalą Schellera pokazują, że studenci preferują wartości moralne i wartości prawdy, najmniejsze znaczenie mają wartości estetyczne, przy czym wartości moralne są ważne dla większości badanych, zaś najbardziej zróżnicowane wybory dotyczą wartości religijnych (Wnuk, Marcinkowski i Kalisz 2010, 170-171). Dla studentek wypełniających Skalę wartości Schellerowskich w badaniach Komorowskiej-Pudło (2014, 63) najbardziej znaczące są wartości hedonistyczne: dostatnie życie, wygoda, życie pełne wrażeń, przyjemności⁵. Badania według skali Rokeacha pokazały, że studentki najbardziej cenią bezpieczeństwo rodziny, zdrowie i dojrzałą miłość, a w dalszej kolejności mądrość,

⁴Można zauważyć pozorną sprzeczność w hierarchii wartości Polaków dotyczącą wartości, jaką jest życzliwość. Raport *Diagnoza społeczna 2015* pokazuje życzliwość wśród wartości mniej cenionych przez Polaków, podczas gdy Błoński (2017) na podstawie Europejskiego Sondażu Społecznego za okres 2002-2014 wykazuje, że życzliwość jest nadal w gronie wartości cenionych przez Polaków.

⁵Wyniki badania hierarchii wartości uzyskane przez Komorowską-Pudło (2014) wyraźnie różnią się od wyników innych badaczy. Komorowska-Pudło badała mieszkanki województwa za-

przyjaźń i wolność; najmniej ważne są: życie pełne wrażeń, uznanie społeczne, bezpieczeństwo narodowe, równość, dostatnie życie (Gacek 2003, 363). Ranking wartości u studentek z wykorzystaniem Listy Wartości Osobistych Zygryda Juczyńskiego różni się od rankingu wartości u studentów i prezentuje się następująco: miłość i przyjaźń, zdrowie, inteligencja, odwaga, mądrość, dobroć, poczucie humoru, radość, bogactwo, ładny wygląd zewnętrzny (Kulik i Frańczyk 2018)⁶.

Literatura przedmiotu wskazuje na specyfikę związaną z płcią, dotyczącą kulturowych uwarunkowań kształtowania systemu wartości (Błoński 2017, 12; Jurczak 2015, 86-88), poczucia godności osobistej (Benson i Dillon 2008, 11) oraz hierarchii wartości (Cieciuch i Zaleski 2011, 259; Gacek 2003, 363), a także na sprzeczność oczekiwań społeczno-kulturowych wobec kobiety i jej roli w życiu rodzinnym i zawodowym (Brzezińska 2002, 19). Dane te stanowią przesłankę do zawężenia analiz do grupy kobiet. Badania skoncentrowano na grupie osób młodych, bowiem pytanie o system wartości i poczucie godności osobistej jest szczególnie znaczące w okresie wchodzenia w dorosłość (Kluz 2007, 10), w czasie, w którym trudności w wyborze i realizowaniu celów są wyraźniejsze niż w dorosłości (Oleś 2002, 69), znaczące jest również to, że zmiany w wartościowaniu związane z przemianami cywilizacyjnymi i kulturowymi znajdują największe odzwierciedlenie w systemie wartości młodzieży (Brzozowski 2007, 75).

Problem badawczy brzmi następująco: Jaki jest związek między nasileniem poczucia godności osobistej a przyjętą strukturą wartości u młodych kobiet? Założono, że 1) osoby z wysokim poczuciem godności w porównaniu do osób z niskim poczuciem godności osobistej posiadają inną strukturę wartości, 2) poziom poczucia godności osobistej warunkuje system wartości studentek.

4. MATERIAŁ I METODY

4.1. Charakterystyka badanych

Badanie zostało przeprowadzone wśród studentek lubelskich uczelni. Dobór próby do badania był dwuetapowy. Za pomocą doboru celowego wytypowano trzy uczelnie wyższe w Lublinie (KUL, UMCS i Politechnika Lubelska). Następnie losowo wybrano kierunki i roczniki. Badania odbywały się na wykładach w obecności osoby prowadzącej. Badanie trwało ok. 20-25 min. Łącznie rozdano 240 zestawów testów, z czego 220 otrzymano z powrotem. Z uwagi na niekompletność i przypadkowość udzielanych odpowiedzi odrzucono 23 zestawy.

chodniopomorskiego pod kątem związku systemu wartości z wybranymi postawami wobec różnych aspektów relacji w heteroseksualnych związkach intymnych. Wysoka ocena wartości hedonistycznych wiązała się u kobiet m.in. z pozytywną oceną przedmażeńskich kontaktów seksualnych, sprzeciwem wobec tradycyjnych ról małżeńskich i rodzinnych (Komorowska-Pudło 2014, 73-74). Wydaje się, że wyniki mogą być analizowane w świetle specyfiki hierarchii wartości mieszkańców województwa zachodniopomorskiego, dla których istotne są m.in. swobody osobiste (Rybarska-Jarosz i Barylski 2012). Hipoteza ta wymaga jednak osobnych badań.

⁶Hierarchia wartości studentów przedstawia się następująco: miłość i przyjaźń, zdrowie, wiedza i mądrość, inteligencja, odwaga, dobroć, radość, poczucie humoru, bogactwo, ładny wygląd (Kulik i Frańczyk 2018, 195).

Przedstawione wyniki pochodzą od 197 studentek lubelskich uczelni w wieku 19-24 lat ($M=21,58$ $SD=1,57$). 66% badanych mieszka w mieście. Najwięcej studentek posiada pełną rodzinę (78,2%), nie pozostaje w związku (53,3%) i ocenia pozytywnie swoje relacje rówieśnicze (83,2%). Większość studentek ocenia swoją sytuację materialną jako przeciętną (82,2%), choć najczęściej nie są niezależne finansowo (79,7%) i nie podejmują pracy (82,2%). Większość badanych deklaruje się jako osoby wierzące (90,9%).

4.2. Charakterystyka narzędzi

Do oceny natężenia poczucia godności osobistej zastosowano Kwestionariusz Poczucia Własnej Godności (KPWG) Steuden i Brudka. Składa się on z 36 twierdzeń, do których badany ustosunkowuje się, wybierając jedną z odpowiedzi: Tak (1 punkt), Raczej tak (2 punkty), I tak i nie (3 punkty), Raczej nie (4 punkty), Nie (5 punkt). Umożliwia pomiar poczucia godności na poziomie wyniku ogólnego oraz w czterech wymiarach: (1) poznawczy (12 itemów), (2) relacyjny (7 itemów), (3) doświadczanie (8 itemów), (4) utrata (9 itemów). Suma punktów uzyskanych w poszczególnych skalach stanowi wynik surowy, natomiast wynik ogólny uzyskuje się poprzez zsumowanie wyników surowych wszystkich skal, przy zastosowaniu punktacji odwrotnej, gdzie 1=5, 2=4, 3=3, 4=2, 5=1. Im wyższa uzyskana wartość punktowa, tym wyższe poczucie godności osobistej. Skala posiada dobre właściwości psychometryczne (Brudek i Steuden 2017a, 445-449).

Portretowy Kwestionariusz Wartości (PVQ-R3) Schwartza w adaptacji Jana Ciecucha wykorzystano do określenia preferencji wartości. Składa się z 57 twierdzeń. Zadaniem badanego jest odpowiedzieć w odniesieniu do każdego z nich, w jakim stopniu przedstawiany człowiek jest lub nie jest do niego podobny. Odpowiedzi udziela się na sześciostopniowej skali, gdzie: 1 – zupełnie niepodobny do mnie, 2 – niepodobny do mnie, 3 – trochę podobny do mnie, 4 – średnio podobny do mnie, 5 – podobny do mnie oraz 6 – bardzo podobny do mnie. Zakres możliwych wyników to 57-342. Wskaźnikiem preferencji typu wartości jest różnica między średnią dla danego typu a średnią dla wszystkich itemów. Wyniki dodatnie oznaczają preferencje danej grupy powyżej średniej preferencji wszystkich wartości, a wyniki minusowe – preferencje poniżej średniej. Narzędzie posiada zadowalające wskaźniki psychometryczne (Ciecuch i Zaleski 2011, 256-260).

W badaniach wykorzystano także ankietę personalną do charakterystyki socjodemograficznej badanej grupy. Ankieta składa się z czterech części: dane socjodemograficzne, zasoby rodzinne, zasoby osobowościowe (wyznanie, praktyki religijne, aktywność zawodowa, sytuacja finansowa) i relacje interpersonalne (relacje z bliską osobą i rówieśnikami).

4.3. Zastosowane statystyki

Do analizy wyników badań zastosowano program statystyczny IBM SPSS Statistics. Do porównań między grupami użyto testu t Studenta oraz testów nieparametrycznych U Manna-Whitney'a i H Kruskala-Wallisa. Do oceny nasilenia związku między zmiennymi zastosowano korelację r Pearsona. Przyjęto poziom ufności $p \leq 0,05$.

5. WYNIKI BADAŃ

5.1. Struktura wartości osób z niskim i wysokim poziomem poczucia godności

Na potrzeby analiz na podstawie średniej i odchylenia standardowego wyodrębniono grupę o niskim ($M=117,88\pm 6,61$; $N=34$; KPWG-) i wysokim ($M=161,44\pm 4,29$; $N=32$; KPWG+) nasileniu wyników w Kwestionariuszu Poczucia Własnej Godności. Grupa nie różni się strukturą poczucia godności. Założono, że osoby z wysokim poczuciem godności osobistej w porównaniu z osobami o niskim poczuciu godności posiadają inną strukturę wartości. Wyniki analiz statystyczne zawarte są w tabeli 1.

Tabela 1. Średnie oraz odchylenia standardowe ipsatywnych wskaźników preferencji wartości w grupie o niskim i wysokim wyniku w Kwestionariuszu Poczucia Własnej Godności.

WARTOŚCI	KPWG-		KPWG+		Różnice	
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
osiągnięcia	0,27	0,86	0,64	0,45	-2,214	0,031
hedonizm	-0,02	0,75	0,09	0,74	-0,675	n.i.
stymulacja	-0,52	1,07	-0,77	0,90	1,003	n.i.
kierowanie sobą w działaniu	0,48	1,04	0,84	0,62	-1,682	n.i.
kierowanie sobą w myśleniu	0,34	0,70	0,65	0,52	-2,056	0,044
uniwersalizm-tolerancja	0,12	0,81	0,50	0,44	-2,386	0,021
uniwersalizm ekologiczny	-0,57	1,06	-0,47	1,23	-0,351	n.i.
uniwersalizm społeczny	0,02	0,88	0,46	0,73	-2,189	0,032
życzliwość-troskliwość	0,60	0,95	0,81	0,56	-1,069	n.i.
życzliwość-niezawodność	1,09	0,75	1,22	0,43	-0,857	n.i.
pokora	-0,05	0,91	-0,87	0,88	3,662	0,001
przystosowanie do ludzi	-0,30	1,04	-0,61	1,07	1,177	n.i.
przystosowanie do reguł	-0,11	1,06	-0,42	0,69	1,382	n.i.
tradycja	0,14	1,02	0,09	1,04	0,195	n.i.
bezpieczeństwo społeczne	-0,05	1,12	0,18	0,71	-1,081	n.i.
bezpieczeństwo osobiste	0,29	0,81	0,15	0,50	0,858	n.i.
prestż	0,31	0,51	0,30	0,81	0,031	n.i.
władza nad zasobami	-0,78	1,02	-1,14	1,06	1,397	n.i.
władza nad ludźmi	-1,25	1,26	-1,69	1,20	1,442	n.i.

Analizując zebrane dane, można stwierdzić, że preferencja wartości osób z wysokim poczuciem godności osobistej znacząco różni się od preferencji osób z poczuciem niskim. Istotne różnice występują przy wartościach takich jak: osiągnięcia, kierowanie sobą w myśleniu, uniwersalizm-tolerancja, uniwersalizm społeczny oraz pokora. Osoby z wysokim poczuciem godności przejawiają większą potrzebę realizacji wartości takich jak: osiągnięcia, kierowanie sobą w myśleniu, uniwersalizm-tolerancja, uniwersalizm społeczny niż osoby z niskim poczuciem godności, natomiast mniejszą potrzebę realizowania wartości takich jak pokora.

W obu grupach wartości zachowawcze (głównie odwołujące się szukania bezpieczeństwa i tradycji) są bardziej preferowane niż wartości otwartości na zmiany

oraz wartości przekraczania siebie bardziej niż wartości umacniania siebie. Osoby o niskim poczuciu godności bardziej preferują przystosowanie niż osoby o wysokim poczuciu godności. Przeciwstawienie wartości przekraczania i umacniania siebie jest większe w grupie osób z wysokim poczuciem godności niż w grupie osób z niskim poczuciem godności.

5.2. Związek poczucia godności ze strukturą wartości

Hipotezę drugą, dotyczącą związku poczucia godności osobistej z preferencją określonych wartości zweryfikowano za pomocą analizy korelacyjnej. Wyniki przedstawione są w tabeli 2.

Tabela 2. Związek poczucia godności osobistej ze strukturą wartości.

Wartości	Poczucie godności osobistej		Wartości	Poczucie godności osobistej	
	<i>r</i>	<i>p</i>		<i>r</i>	<i>p</i>
osiągnięcia	0,258	0,000	pokora	-0,292	0,000
hedonizm	0,014	n.i.	przystosowanie do ludzi	-0,161	0,024
stymulacja	-0,013	n.i.	przystosowanie do reguł	-0,094	n.i.
kierowanie sobą w działaniu	0,200	0,005	tradycja	0,019	n.i.
kierowanie sobą w myśleniu	0,218	0,002	bezpieczeństwo społeczne	0,072	n.i.
uniwersalizm-tolerancja	0,136	n.i.	bezpieczeństwo osobiste	-0,081	n.i.
uniwersalizm ekologiczny	-0,062	n.i.	prestż	0,036	n.i.
uniwersalizm społeczny	0,211	0,003	władza nad zasobami	-0,133	n.i.
życzliwość-troskliwość	0,146	0,041	władza nad ludźmi	-0,162	0,023
życzliwość-niezawodność	0,032	n.i.			

Okazało się (tab. 2), że im wyższe poczucie godności osobistej badanych kobiet, tym większe dążenie do autonomicznie wybranych celów, odwołujących się do osobistych kompetencji, wykorzystujących kreatywność i niezależność, zgodnie ze standardami społecznymi, a także większe zaangażowanie w realizację wartości prospołecznych w swoim otoczeniu i budowanie dobrych relacji z najbliższymi. Im mniejsze poczucie godności osobistej, tym większa samokontrola w relacjach społecznych oraz dążenie do kontroli i dominacji nad innymi ludźmi.

6. OMÓWIENIE WYNIKÓW

Celem niniejszej pracy było określenie związku między poczuciem godności osobistej u młodych kobiet a ich preferencją wartości. Prezentowane badania pokazują młode kobiety o stosunkowo wysokim poczuciu własnej godności. Im starsze studentki, tym większe mają poczucie godności. Wyniki znajdują potwierdzenie w myśli Kozielskiego (1977, 19-20) o związku poczucia własnej godności

z koniecznością podjęcia wysiłku w kształtowanie „ja” i rzeczywistości wokół siebie, podejmowania różnych aktywności, co jest niejako wpisane w okres studiów. Wydaje się, że kształcenie może być źródłem satysfakcji z poznawania siebie, zdobywania zaufania do własnych kompetencji, uznawanego przez siebie systemu wartości i okolicznością umożliwiającą podejmowanie trudnych i odpowiedzialnych zadań (Płużek 2007, 298). Otwartość umysłu i giętkość myślenia to czynniki umożliwiające godzenie sprzeczności życia codziennego i rozwiązywanie konfliktów (Kozielecki 1977, 60-61), czynniki, które podczas studiowania ulegają doskonaleniu.

Z drugiej strony coraz więcej studentek doświadcza trudności psychicznych związanych z niepowodzeniami w radzeniu sobie z zadaniami tego okresu (Franczak 2016, 254). Fakt ten powinien znaleźć odbicie także w prezentowanych badaniach. Tymczasem wysoki poziom poczucia godności badanych studentek sugeruje, że albo są to osoby, które zwycięsko ‘wyszły’ ze zmagani, albo ich poczucie godności jest pozorne. Na poparcie tezy pierwszej można przywołać badania Agnieszki Kulik i Eweliny Frańczyk (2016, 111), z których wynika, że we własnej ocenie studentki wiele osiągnęły w obszarze kształcenia akademickiego, są też przekonane o skuteczności własnych działań. Za drugą tezę przemawiałby brak jakichkolwiek związków między poczuciem własnej skuteczności a poziomem osiągnięć akademickich wspomnianych studentek. Jest znaczna grupa studentek, która uważa, że zostały pozbawione szans rozwoju, są skoncentrowane na sobie i niewrażliwe na innych, ale mają potrzebę zaangażowania, choć jest ona pozbawiona sensotwórczego znaczenia (Kulik 2017, 77-78). Wysokie poczucie godności własnej może być więc także wynikiem nieadaptacyjnego poczucia własnej nadwartości.

W dotychczasowych rozważaniach na temat godności na pierwszy plan wysuwały się przymioty takie jak szacunek, honor, prestiż. Żadna z tych wartości nie została wybrana w prezentowanych badaniach przez osoby z wysokim poczuciem godności. Kobiety z wysokim poczuciem godności osobistej są bardziej niż kobiety z relatywnie niższym poczuciem godności ukierunkowane na wzrost. Poczucie godności osobistej wiąże się zwłaszcza z tymi działaniami, które wynikają z przekraczania siebie. Wybierane przez kobiety wartości, tj.: troska o dobro najbliższych, kierowanie sobą i dążenie do sukcesu znajdują się w przeciwstawnym obszarze do wartości niepreferowanych, tj.: prestiżu społecznego i przystosowania, co jest zgodne z kołową strukturą wartości w ujęciu Schwarza (1999, 27). Uzyskane wyniki są porównywalne z danymi z literatury (Cieciuch 2013a, 325). W okresie wczesnej dorosłości wzrasta znaczenie preferencji zachowawczych, a spada wybór umacniania siebie, co może być konsekwencją wyboru drogi życiowej i ukształtowania tożsamości osoby jako członka społeczeństwa.

Przedstawiona struktura wartości różni się od wyników badań przeprowadzanych łącznie na studentach i studentkach uzyskanych przez Cieciucha (2013a, 285-289). Młode kobiety preferują bardziej kierowanie sobą w działaniu, przystosowanie do reguł, prestiż, osiągnięcia, władzę nad zasobami, życzliwość-troskliwość, uniwersalizm ekologiczny, a mniej pokorę, stymulację, kierowanie sobą w myśleniu, władzę

nad ludźmi. Wartości typu tradycja i bezpieczeństwo społeczne mają znak pozytywny, a przystosowanie do ludzi – negatywny (Cieciuch 2013a, 284).

Według Mirosławy Czerniawskiej i Emilii Dolaty (2005, 130) za preferencją określonych wartości stoją posiadane cechy osobowości. Badania studentów pokazują, że wartości interpersonalne są preferowane przez osoby empatyczne, podczas gdy wartości intrapersonalne najczęściej wybierają osoby dyrektywne. Im większe natężenie cechy ugodowości i sumienności, tym większy wybór wartości moralnych, wartości prawdy, wartości estetycznych i wartości religijnych u studentek, natomiast u studentów zależność jest odwrotna, z wyjątkiem wartości religijnych, zamiast których pojawiają się wartości hedonistyczne; im większe natężenie otwartości na doświadczenia, tym większa preferencja wartości prawdy i świeckich świętości u kobiet i mniejsza preferencja wartości religijnych u mężczyzn (Komorowska-Pudło 2014, 87).

Uzyskane wyniki znajdują potwierdzenie w kontekście opisu osobowości samoaktualizującej się. Samoaktualizacja ma miejsce przy realizacji własnych wartości, wiąże się ze świeżością myślenia, brakiem ograniczeń, akceptacją swoich ograniczeń, z głębokim poczuciem wspólnoty z innymi ludźmi. Osoby samoaktualizujące się spełniają i robią to, do czego są zdolne, najlepiej jak potrafią; „Są ludźmi, którzy rozwinęli się lub rozwijają aż do osiągnięcia tak pełnego poziomu, do jakiego są zdolni” (Maslow 1990, 204). Zdaniem Marii Jankowskiej (2011, 205-207) osoba z wysokim poczuciem godności osobistej ma zaufanie do swoich możliwości, co umożliwia jej podejmowanie trudnych i odpowiedzialnych zadań, jest autonomiczna w podejmowaniu decyzji i działaniu, umiejętnie łączy aktywność na rzecz dobra własnego z aktywnością na rzecz innych ludzi.

Prezentowane badania pozwalają na jeszcze jeden ciekawy wniosek. Im mniejsze poczucie godności osobistej, tym większe dążenie do tego, by przystosować się do innych głównie przez ograniczanie własnych dążeń i działań, które mogłyby szkodzić innym, oraz większe dążenie do posiadania władzy nad ludźmi przez kontrolę i dominację. Wyniki te sugerują, by postawić hipotezę o zaburzonym poczuciu bezpieczeństwa. Rola poczucia bezpieczeństwa wymaga jednak potwierdzenia w innych badaniach.

ZAKOŃCZENIE

Poczucie godności własnej odgrywa istotną rolę w ustanawianiu celów. Badania studentek pokazały, że młode kobiety o wysokim poczuciu własnej godności nastawione są na rozwój, podczas gdy ich koleżanki o niższym poczuciu godności bardziej preferują dostosowanie. Ma to swoje konsekwencje społeczne. Wymaganie dostosowania się do standardowego wzorca kobiecości będzie jeszcze bardziej obniżać ich poczucie własnej godności i wzmacniać tendencje zachowawcze. Stwarzanie kobietom możliwości realizacji własnych możliwości buduje w nich poczucie godności, a to sprzyja podejmowaniu wymagających zadań. Zarówno jedna jak

i druga sytuacja ustawia młode kobiety w określonej roli w procesie wchodzenia w dorosłość.

Badania mają swoje ograniczenia. Cały proces wnioskowania oparty jest na odpowiedziach udzielonych przez grupę studentek, dlatego nie można wyników ekstrapolować na całą populację młodych kobiet. Ocena poczucia własnej godności jako 'niskie vs wysokie' opiera się na średniej i odchyleniu dla danej grupy, a nie na grupie normalizacyjnej. Należy więc tę ocenę traktować ostrożnie z uwagi na jej orientacyjny charakter.

BIBLIOGRAFIA:

- Allport, Gordon. 1988. *Osobowość i religia*, tłum. Hanna Bartoszewicz, Anna Bartkiewicz i Irena Wyrzykowska. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax.
- Benson, Christina M. i Stephanie Dillon. 2008. *Kobieta i jej poczucie własnej wartości*, tłum. Monika Gajdzińska i Sylwia Kot. Gdańsk: GWP.
- Błoński, Krzysztof. 2017. Jakość życia według systemów wartości. Analiza danych wtórnych. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 483, 9-16. DOI: 0.15611/pn.2017.483.01.
- Bronk, Andrzej. 2010. Kategorie godności człowieka. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio I*, 35, 77-96.
- Brudek, Paweł i Stanisława Steuden. 2017a. Kwestionariusz Poczucia Własnej Godności (KPWG-3): konstrukcja i analiza właściwości psychometrycznych. *Przegląd Psychologiczny*, 60(3), 437-456.
- Brudek, Paweł i Stanisława Steuden. 2017b. Predyktory poczucia własnej godności. Badania osób w okresie późnej dorosłości. *Psychoterapia*, 4(183), 81-92.
- Brzezińska, Anna. 2002. Dorosłość – szanse i zagrożenia dla rozwoju. W: *Szanse i zagrożenia rozwoju w okresie dorosłości*, red. Anna Brzezińska, Karolina Appelt i Julita Wojciechowska, 11-22. Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora.
- Brzozowski, Piotr. 2002. Uniwersalność struktury wartości: koncepcja Shaloma H. Schwartza. *Roczniki Psychologiczne*, 5, 27-52.
- Brzozowski, Piotr. 2005. Uniwersalna hierarchia wartości – fakt czy fikcja? *Przegląd Psychologiczny*, 48(3), 261-276.
- Brzozowski, Piotr. 2007. *Wzorcowość hierarchia wartości. Polska, europejska czy uniwersalna*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Cieciuch, Jan i Zbigniew Zaleski. 2011. Polska adaptacja Portretowego Kwestionariusza Wartości Shaloma Schwartza. *Czasopismo Psychologiczne*, 17(2), 251-262.
- Cieciuch, Jan. 2010. Nadzieja jako moderator związku poczucia koherencji z preferencjami wartości. *Kwartalnik Naukowy Towarzystwa Uniwersyteckiego Fides et Ratio*, 2(2), 25-38.
- Cieciuch, Jan. 2011. Integration of Schwartz's value theory and Scheler's concept of value in research on the development of the structure of values during adolescence. *Polish Psychological Bulletin*, 42(4), 205-214. DOI: 10.2478/v10059-011-0027-5.

- Cieciuch, Jan. 2013a. *Kształtowanie się systemu wartości od dzieciństwa do wczesnej dorosłości*. Warszawa: Liberi Libri.
- Cieciuch, Jan. 2013b. Pomiar wartości w zmodyfikowanym modelu Schwartza. *Psychologia Społeczna*, 8(1), 22-41.
- Czapiński, Janusz i Tomasz Panek. 2015. *Diagnoza Społeczna 2015. Warunki i jakość życia Polaków*. Warszawa: Rada Monitoringu Społecznego.
- Czerniawska, Mirosława i Emilia Dolata. 2005. Osobowościowe uwarunkowania systemów wartości. *Psychologia Rozwojowa*, 10(2), 123-133.
- Drożdż, Bogusław. 2006. Przymioty ludzkiej godności. *Perspectiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne*, 2(9), 22-34.
- Franczak, Renata. 2016. Psychoterapia wśród studentów. Stan aktualny i potrzeby. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J*, 29 (1), 251-262. DOI: 10.17951/j.2016.29.1.251.
- Gacek, Maria. 2003. Preferencja zdrowia w systemie wartości młodzieży akademickiej w zależności od profilu kształcenia i płci. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio D*, 48, 360-364.
- Gajda, Janusz. 2000. *Honor – godność – człowieczeństwo*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Izydorzyc, Bernadetta i Adriana Rybicka-Klimczyk. 2009. Środki masowego przekazu i ich rola w kształtowaniu wizerunku ciała u zróżnicowanych wiekiem życia polskich kobiet (analiza badań własnych). *Problemy Medycyny Rodzinnej*, 3(28), 20-32.
- Jankowska, Maria. 2011. Godność osoby w aspekcie rozwoju „Ja” i poczucia własnej wartości. W: *Nauka – etyka – wiara 2011. NEW’11. Konferencja Chrześcijańskiego Forum Pracowników Nauki, Dobieszów, 23-26 czerwca 2011*, red. Julian Ławrynowicz i Andrzej Zabołotny, 195-208. Warszawa: Chrześcijańskie Forum Pracowników Nauki.
- Jaworowska, Aleksandra, Anna Matczak i Joanna Bitner. 2011. *Skala Wartości Roleacha – RVS*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego.
- Jurczak, Anna. 2015. Wartości wyznawane przez pracowników naukowych vs wartości studentów. *Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna*, 32(6), 81-88.
- Kluz, Tadeusz. 2007. *Psychospołeczne uwarunkowania wyboru wartości przez młodzież*. Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne „AKAPIT”.
- Komorowska-Pudło, Marta. 2014. System wartości Schelerowskich a postawy dorosłych wobec wybranych aspektów relacji w heteroseksualnych związkach intymnych. *Kwartalnik Naukowy Towarzystwa Uniwersyteckiego Fides et Ratio*, 1(17), 57-90.
- Kozielecki, Józef. 1977. *O godności człowieka*. Warszawa: Czytelnik.
- Kulik, Agnieszka i Ewelina Frańczyk. 2016. Uwarunkowania osiągnięć młodych kobiet – związek poczucia własnej skuteczności z osiągnięciami akademickimi. *Edukacja Dorosłych*, 2 (75), 105-15.

- Kulik, Agnieszka i Ewelina Frańczyk. 2018. Mądrość w hierarchii wartości studentów w świetle badań empirycznych. W: *Mądrość jako sprawność moralna w wychowaniu*, red. Iwona Jazukiewicz, 187-205. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Kulik, Agnieszka. 2017. Zmęczenie przewlekłe a noetyczny wymiar osobowości. Badania młodych kobiet. *Seminare*, 38(3), 67-80.
- Maslow, Abraham. 1990. *Motywacja i osobowość*, tłum. Paula Sawicka. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax.
- Mazurek, Franciszek Jan. 2001. *Godność osoby ludzkiej podstawą praw człowieka*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Oleś, Piotr. 2002. Z badań nad wartościami i wartościowaniem: niektóre kwestie metodologiczne. *Roczniki Psychologiczne*, 5, 53-75.
- Pazgan, Jan. 2004. Godność, wolność i prawa człowieka. *Perspectiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne*, 3(1), 109-116.
- Płużek, Zenomena. 2007. Refleksje nad godnością człowieka. W: *Słuchaj, módl się, pracuj*, red. Kazimierz Janicki, 296-307. Poznań: Księgarnia św. Wojciecha.
- Rokeach, Milton. 1971. Long-range experimental modification of values, attitudes, and behavior. *American Psychologist*, 26, 453-459.
- Rybarska-Jarosz, Dorota i Lech Barylski. 2012. *Tożsamość regionalna mieszkańców województwa zachodniopomorskiego. Raport z badań eksploracyjno-diagnostycznych*. Szczecin: Urząd Marszałkowski Województwa Zachodniopomorskiego, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej.
- Scheler, Max. 1975. Aprioryczne powiązania o charakterze starszeństwa między modalnościami wartości, tłum. Adam Węgrzecki. W: *Scheler*, red. Adam Węgrzecki, 161-168. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Schwartz, Shalom H. 1994. Are there universal aspects in the structure and contents of values? *Journal of Social Issues*, 50(4), 19-45.
- Schwartz, Shalom H. 1999. A Theory of Cultural Values and Some Implications for Work. *Applied Psychology: An International Review*, 48(1), 23-47.
- Sęk, Helena i Łukasz D. Kaczmarek. 2009. Życ z godnością w zdrowiu i chorobie. *Czasopismo Psychologiczne*, 15(2), 7-17.
- Sikora, Teresa i Małgorzata Górnik-Durose. 2013. O mentalności współczesnego człowieka, jej źródłach i przejawach. W: *Współczesna kultura a zdrowie*, red. Małgorzata Górnik-Durose, 15-50. Sopot: GWP.
- Studen, Stanisława i Konrad Janowski. 2011. Wstęp. W: *Starzenie się z godnością*, red. Stanisława Studen, Małgorzata Stanowska i Konrad Janowski, 7-11. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Studen, Stanisława. 2006. Rozważania o godności z perspektywy człowieka w okresie starzenia się. W: *Starzenie się a satysfakcja z życia*, red. Stanisława Studen i Mieczysław Marczyk, 17-27. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Wnuk, Marcin, Jerzy T. Marcinkowski i Zdzisława Kalisz. 2010. Hierarchia wartości studentów zdrowia publicznego i fizjoterapii. *Problemy Higieny i Epidemiologii*, 91(1), 169-171.